

Slovenski jezik Slovene Linguistic Studies

8

2011

POSEBNI ODTIS – OFFPRINT

Jerica Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Pomenske značilnosti antropomorfnega povedkovnika

Antropomorfni povedkovnik s tipsko besedilno uresničitvijo *On je zajec* je določen kot tip metaforične pomenske izpeljave, pri kateri je povedkovniški pomen metaforično izpeljan iz samostalniškega pomena. Vključuje obsežno področje metaforičnega izražanja v mnogih jezikih in je reprezentativen pri opisovanju leksikalne metafore. V sestavku so opisane nekatere pomenske značilnosti antropomorfnega povedkovnika v slovenskem jeziku, kot se potrjujejo v sistematični analizi rabe, izkazane v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, in v sodobnejšem korpusnem gradivu.

The anthropomorphic predicative, typically realized in a structure like *On je zajec* 'He is a coward (lit. He is a rabbit)', is a type of metaphorical derivation whereby the predicative meaning is derived from the meaning of the noun. The type includes a broad area of metaphorical expression in numerous languages and is emblematic of lexical metaphor. The paper describes some of the semantic features of the anthropomorphic predicative in Slovene as evidenced by systematic usage both in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* as well as contemporary corpus material.

1 Okvirna predstavitev antropomorfnega povedkovnika kot leksikalnopomenske kategorije

Tipologija besedilnih uresničitev

Določitev antropomorfnega povedkovnika kot leksikalnopomenske kategorije mora v celoti upoštevati značilnosti tipičnih besedilnih uresničitev; te je mogoče povezati v tipologijo, kot je ponazorjena ob leksemu **zajec** -jca m v spodnji trojici povedi.

A. *Naročila nisem izvršil, ker sem prevelik zajec.*¹

B. *Pijte, morda vino ojači srca bojazljivim zajcem.*

¹ Besedilna ponazorila so dobesečno ali s prilagoditvami vzeta iz korpusa Nova beseda: http://bos.zrc-sazu.si/s_nova_beseda.html, 3. 11. 2010. Vzorčnost izbranih ponazoril za antropomorfni povedkovnik temelji v sistematični analizi antropomorfnih povedkovnikov, izkazanih v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Prim. obsežneje o gradivni obdelavi v Snoj 2010: 87–93, 179–189. – Ponazorilo pri A je prilagoditev iz besedila *O iskanju ljubezni* avtorja Toma Križnarja in se dobesečno glasi: *Atentata in zastrupitve s ciankalijevo pilulo nisem izvršil, ker sem za te stvari prevelik zajec*. V nadaljevanju razprave je ponazorilo poenostavljeno in omejeno na nujno sobesedilo lastnostnodoločitenega stavka: *On je zajec*.

C. *Počakaj, zajec! Saj voda ne leti za tabo.*

Vsem trem ubeseditvam je skupna pojavitev leksema **zájec** -jca m v neosnovnem, metaforično izpeljanem pomenu. Ponazorjena besedilna tipologija vzorčno prikazuje skladenjske in družljivostne pogoje, značilne za antropomorfní povedkovnik, nastal z metaforično pomensko izpeljavo iz samostalniškega motivirajočega pomena. Troje ubeseditvenih možnosti, značilnih za antropomorfní povedkovnik, se lahko opiše takole:

V tipu *Naročila nisem izvršil, ker sem zajec* (A) nastopa leksem **zájec** -jca m kot povedkovnik v metaforičnem pomenu, izpeljanem iz osnovnega pomena samostalnika **zájec** -jca m 'žival'.² Metaforični pomen je konkretiziran v določitenem stavku (atribucijski ali lastnostnodoločitveni stavek), v katerem kot osebek nastopa identificirana oseba. Besedilno je to izkazano tako, da je v vlogi osebká prvoosebni pripovedovalec ali lastno ime (*Ne bodi zajec, Vinko*), osební zaimek (*On je zajec*) ali samostalnik s kazalnim zaimkom (*Ta človek je zajec*) ali s svojilnim zaimkom (*Tvoj prijatelj je zajec*) oz. katero koli sredstvo, ki pomen samostalnika v osebkú besedilno aktualizira in s tem omogoča individualno identifikacijo osebe, imenovane v osebkú. (Vidovič Muha 2000: 45; 80; 2006: 25–26) Metaforični povedkovnik ima lahko pred seboj poudarjalni prilastek (*On je pravi zajec, On je velik zajec*) ali poudarjalni členek (*On je resnično zajec*).

V drugem tipu (*Pijte, morda vino ojači srca bojazljivim zajcem*; B) metaforizirani **zájec** -jca m nastopa v delovalniški vlogi, za katero je sam zase pomensko nezadosten. Ob sebi ima obvezno pomensko dopolnilo, izraženo z besedilnimi aktualizatorji (pridevniki (*bojazljivim zajcem*), kazalni zaimki (**tem zajcem*), svojilni zaimki (**našim zajcem*) ipd.), ki zagotavljajo, da je denotat individualno identificiran. Delovalniška vloga metaforiziranega izsamostalniškega pomena je besedilno omogočena na osnovi povedkovniškega pomena: ... *vino ojači srca bojazljivim zajcem* ← ...**vino ojači srca [njim, ki so bojazljivi zajci]*.

V tretjem tipu (C) je podobno kot v drugem (B) na osnovi povedkovniškega pomena omogočena vloga besedilnega aktualizatorja (nagovor, psovka ipd.): *Počakaj, zajec* ← *Počakaj, [ti, ki si] zajec*.

² S stališča pomenske izpeljave iz motivirajočega samostalniškega pomena je pomen antropomorfnega povedkovnika v prvi vrsti metaforično izpeljani pomen, čemur se podreja tukajšnja obravnava. Ali se te vrste metaforična izpeljava pojmuje kot novi leksem, je odvisno od meril, s katerimi je razlikovana večpomenskost (lastnost leksema) od homonimije, in ne od pomenskih lastnosti antropomorfnega povedkovnika samih po sebi. Prav tako je besednovrstna samostojnost antropomorfnega povedkovnika odvisna od meril, po katerih se znotraj določenega gledanja sicer ločujejo različne besedne vrste. V slovenističnem leksikalnem pomenoslovju je sicer že prisotno stališče, da je metaforično izpeljani povedkovniški pomen samostojen leksem (Vidovič Muha 2000: 125, 127), toda ob hkratni ugotovitvi, da skladenjskofunkcijska opredelitev kategorialnih pomenskih lastnosti (ki so pri tem gledanju temelj besednovrstne klasifikacije) relativizira besedne vrste. (Prav tam: 30)

Iz primerjave med besedilnimi tipi je razvidno, da je primer A osnovna uresničitev antropomorfne povedkovnika kot leksikalnopomenske enote, medtem ko sta B in C besedilni rabi, omogočeni v A.

Leksikografska evidentiranost

Raziskovanje leksikalizirane metafore je praviloma vezano na upoštevanje besedilnega gradiva, ob katerem pa je neizogibna uporaba razlagalnega slovarja kot posrednika (med neposrednim besedilnim gradivom in raziskovalcem analizatorjem), če naj se metaforična izpeljava, v tem primeru antropomorfni povedkovnik, raziskuje kot sistemska danost. Raziskovalec neposredno v besedilih sicer lahko ugotavlja posamezne primere metaforične pomenske izpeljave, intuitivno ali kako drugače, toda s tem se komaj približa obsežnemu in zapletenemu področju metafore v leksikalnem sistemu. Globljega vpogleda v organiziranost metafore kot jezikovnosistemske danosti neposredni besedilni pristop ne omogoča. Vpogled v tipološkost metaforične pomenske izpeljave omogoča le razlagalni slovar, v katerem so pomeni že abstrahirani v slovarske razlage; šele mreža teh lahko posreduje celovito podobo tipskih izpeljavnih medpomenskih povezav.³

Vzorčni povzetek izbranih slovarskih sestavkov iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, v katerih je prikazana uresničitev antropomorfne povedkovnika:

lisják -a m : **1.** 'lisičji samec': *Nekje v daljavi je zalajal lisjak ...* **2.** ekspr. 'zvit, prebrisan moški': *On ni lev, pač pa lisjak; Temu lisjaku nisi kos / Dobro ga poznam, to je star, velik lisjak / kot psovka ti lisjak stari*

búrja -e ž : **1.** 'močen severovzhodni veter': *Burja brije, piha, vleče ...* **3.** ekspr. 'vihrav človek': *Ne bodi burja; burja burjasta*

štór -a m : **1.** 'po podiranju drevja preostali del debla': *Štori so moleli iz zemlje ...* **3.** slabš. 'neroden, okoren človek': *To ti je pravi štor; Ne bodi tak štor / kot psovka umakni se, štor nerodni*

lútka -e ž 'majhna figura, ki predstavlja človeka, žival, za uprizarjanje iger': *Gledališče je dobilo nove lutke ...* // slabš. 'kdor v svojem ravnanju, delu, zlasti političnem, ni samostojen in dela za tuje koristi': *On je v tej igri samo lutka; okupatorjeve lutke; vlada lutk*

Metaforično pomensko izpeljavo iz gornjih slovarskih sestavkov s stališča antropomorfnosti povzema obrazec:

P_0 *'kar izključuje pomen 'človek' ' \rightarrow P_{Mr} *'lastnost, ki se prisoja človeku, in sicer določeni osebi'

³ Obsežneje o specifičnosti gradivne analize metaforičnih pomenskih izpeljav prim. v Snoj 2010, 87–93.

Obravnavana metaforična izpeljava se tipsko opredeljuje kot antropomorfna: poimenovanja, ki pomensko niso povezana s človekom, se preko asociativne povezanosti vsebin uporabljajo tako, da ustrezajo potrebi po imenovanju lastnosti, ki se naključno prisoja v osebku imenovani osebi. Oseba, imenovana v osebku, je nosilec specifične, trenutno prisojane človeške lastnosti. Pogosto omenjanje tega tipa metaforične medpomenske povezave v leksikološki literaturi in zunaj nje je razumljivo glede na to, da je povezava kot tip prisotna v mnogih jezikih, v nekaterih primerih celo kot uresničitev medjezikovno oz. univerzalno razširjene leksikalne metafore. Poleg tega splošno upoštevanost verjetno spodbuja antropomorfna vsebina metaforičnega pomena, ki je učinkovito ponazarjalna za leksikalizirano metaforo sploh.

V slovarskih razlagah v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je antropomorfni metaforični pomen slovaropisno formalizirano podan v dveh dopolnjujočih se oblikah:

- a) prilastek + *človek* (**medved**: 'močen, okoren, navadno dobrodušen človek')
- b) prilastek + *moški* / *otrok* / *ženska* (**bik**: 'zelo močen in orjaški moški'; **golobica**: 'mlada, ljubka ženska'; **črviček**: 'majhen, nebogljen otrok')

Na specifičnosti slovnične strukture, v kateri se uresničuje metaforični pomen, je v nekaterih primerih opozorjeno še s kvalifikatorskim pojasnilom »v povedni rabi« ali »s prilastkom«.

Slovarske razlage edine omogočajo sistematični nabor leksemov, pri katerih je gradivno potrjena metaforizacija kot izpeljava od nepovedkovnika k povedkovniku.⁴ Slovarski prikaz je poenoten s stereotipnim oblikovanjem razlag, ki ustrezajo obrazcu medpomenske izpeljave P_0 'kar ni človek' $\rightarrow P_{Mf}$ 'človek' / 'moški' / 'ženska' / 'otrok'. Nenatančnost tega obrazca je v tem, da navaja delovalniški pomen metaforične izpeljave, česar dejanska raba ne potrjuje ali pa samo v zvezi z določenimi omejitvami. Npr. v slovarskem sestavku pri iztočnici **bácek** -cka m je v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* v razlagah prikazano pomensko razmerje 'mlad ovčji samec, jagnje' – 'pohleven, ubogljiv človek', čeprav v dostopnem gradivu ni potrditve za delovalniški pomen 'človek', pač pa samo za povedkovnik (*Zakaj pa ste taki backi*). Razlagalni obrazec je torej nenatančen v tem, da ne eksplicira skladenjskih in družljivostnih omejitev, ki nujno spremljajo metaforično izpeljani pomen. V *Slovarju slovenskega*

⁴ Sistematično upoštevanje gradiva za obravnavano metaforično izpeljavo omogoča *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, ki s slovaropisno poenotenim sistemom metajezikovnega opisovanja pomenov omogoča nabor ustreznih motivirajočih samostalnikov. Gradivo je bilo zbrano na osnovi upoštevanja tipske oblikovanosti slovarskih sestavkov, in sicer z obdelavo 1530 slovarskih sestavkov z razlagalno besedo 'človek' in 496 slovarskih sestavkov s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom 'v povedni rabi'. V tem gradivu je antropomorfni povedkovnik potrjen v 323 slovarskih sestavkih, kar je v celoti prikazano v Snoj 2010, str. 179–189. Za presojo leksikaliziranosti evidentiranih metaforičnih izpeljav ter za upoštevanje bolj sodobne rabe, kot jo opisuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, je potrebno neposredno preverjanje v sodobnejšem gradivu.

knjižnega jezika je ta nenatančnost v nekaterih primerih korigirana z dodajanjem kvalifikatorskega pojasnila »v povedni rabi«. ⁵

Pregledani tuji slovarji potrjujejo univerzalnost slovaropisnega razlagalnega obrazca P_0 'kar ni človek' \rightarrow P_{Mf} 'človek'. Slovarski prikaz je tudi v teh slovarjih, podobno kot v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, večinoma poenostavljen, tako da je razlaga P_{Mf} samostalniška, neprilagojena povedkovniški funkciji (**lisjak**: 'zvit, goljuživ človek', **jagnje**: 'nežen, mil človek, zlasti otrok' ipd.), kot da gre za delovalniški pomen, čeprav navajana ponazorila tega ne potrjujejo. Pogled v tuje enojezične razlagalne slovarje potrjuje predpostavko, da je antropomorfní povedkovnik univerzalni tip metaforične pomenske izpeljave.

Metaforična motiviranost

Kot skladenjska kategorija antropomorfní povedkovnik vključuje vse siceršnje značilnosti povedkovnika: utemeljen je kot sestavina povedka ob pomožnem ali drugače pomensko nepopolnem glagolu.

Specifičnost antropomorfnega povedkovnika kot leksikalnopomenske kategorije temelji v (1) metaforični izpeljanosti in (2) v sistemskem pomenu imenovanja lastnosti, ki se kot trenutna prisoja osebi, imenovani v osebku. Poimovanje antropomorfnega povedkovnika kot posebne kategorije metaforične pomenske izpeljave utemeljuje tipični izpeljavni vzorec, ki vključuje: (1) motivirajoče izhodišče, pri katerem je izključena povezava s pomensko sestavino človeško+ (npr. **zájec** -jca m P_0 'glodavec z velikimi uhlji in dolgimi zadnjimi nogami'; = človeško-), (2) metaforično pomensko izpeljavo na osnovi vsebinske asociativne povezave in (3) metaforično motivirani povedkovniški pomen kot rezultat te izpeljave, pri čemer se motivirani pomen nanaša na imenovanje aktualne lastnosti osebe, imenovane v osebku (npr. **zájec** -jca m P_{Mf} povdk. 'izraža, da je v osebku imenovana oseba bojazljiva, strahopetna').

Metaforična izpeljanost je temeljna značilnost antropomorfnega povedkovnika kot leksikalnopomenske kategorije. Zato je nadaljnja obravnava organizirana tako, da sistematično usmerja pozornost k tistim značilnostim, s katerimi se antropomorfní povedkovnik potrjuje kot sistemski tip leksikalizirane metafore. ⁶

⁵ Prikaz kategorije antropomorfnega povedkovnika v slovarskih priročnikih je (ob nujnem upoštevanju pomenoslovnih ugotovitev) v vsakokratni realizaciji odvisen od zahtev, kot jih postavlja koncept vsakega posameznega slovarja. Tako je npr. vprašanje, kako naj se prikaže izpeljavno razmerje med motivirajočim samostalniškim pomenom in motiviranim pomenom antropomorfnega povedkovnika (tj. ali v slovarskem sestavku pri eni iztočnici ali ločeno pri dveh iztočnicah) povsem podrejeno vsakokratni leksikografski prilagoditvi definicije leksema, na kateri temelji dani slovarski koncept. Vprašanje, kako »mora« biti antropomorfní povedkovnik prikazan v slovarskem priročniku, je torej smiselno le v primeru, da se povezuje s konceptom čisto določenega slovarja.

⁶ Organizacijska os tukajšnjega prikaza leksikalnopomenskih značilnosti antropomorfnega povedkovnika je povzeta po poglavju *Prepoznavanje in opisovanje metaforične pomenotvornosti* v Snoj 2010, str. 67–86.

2 Lastnostnodoločitveni stavek kot pogoj za antropomorfni povedkovnik

Lastnostnodoločitveni stavek je bil v zvezi z metaforičnim samostalniškim povedkovnikom v slovenskem jeziku že prepoznan kot stavčni vzorec, v katerem pride do metaforizacije samostalnika. (Vidovič Muha 1993; Vidovič Muha 2000: 144, 146) Antropomorfni povedkovnik to ugotovitev v vsem potrjuje. Nedvomna vezanost metaforičnega povedkovnika na lastnostnodoločitveni stavek pomeni, da je izključena druga, vzporedna vrsta (površinsko podobnega) določitvenega stavka, tj. istovetenjski (identifikacijski) določitveni stavek. Odločilna razlika med imenovanimi stavčnima tipoma in vloga lastnostnodoločitvenega stavka pri antropomorfnem povedkovniku je zlasti razvidna, če se oboje obravnava znotraj pojmovanja stavka kot jezikovno-strukturnega sredstva, tj. izraznega sredstva za ubesedovanje »dogodkov«. (Halliday 1994: 119–124)

Slovnica danega jezika ima vgrajene različne tipe »dogodkov«, kar se odraža v tipologiji stavkov. »Dogodek« je pri tem pojmovan kot vsebinska objektivna danost v najširšem smislu. »Dogodek« je utemeljen znotraj pojmovanja, da jezik omogoča človeku, da si gradi duhovno podobo stvarnosti. Stavek je pri tem bistven kot splošno načelo za modeliranje izkustva. Stavek je vzorec mišljenja; vnaša (preko sistema glagolske vezljivosti) urejenost v neskončno raznolikost in neskončen tok dogodkov. (Halliday 1994: 106) Vsak jezik prilagodi v svoji slovnici nekaj sistemskih konstrukcij za posamezne tipe dogodkov.

Tipologija stavkov torej sledi tipologiji dogodkov. Poseben tip »dogodka« so razmerja med dvema danostma, t. i. razmerni dogodki (ang. *relational processes*), izražanju katerih je na izrazni ravni prilagojena posebna stavčna struktura. (Halliday 1994: 119–138) Bistveno je ločevanje dveh načinov izražanja razmerij: 1. prisojanje (atribucija) in 2. istovetenje (identifikacija). Tej dvojnosti ustrezata dva tipa določitvenih stavkov: 1. lastnostnodoločitveni (prisojanjski) stavek (ang. *intensive attributive clause*) in 2. istovetenjskodoločitveni (identifikacijskodoločitveni) stavek (ang. *intensive identification clause*). Pri prvem tipu se določanje, določitev nanaša na prisojanje lastnosti tistemu, kar je imenovano v osebku kot nosilec lastnosti: *Naš sosed je bojazljiv*. Pri drugem tipu se določanje, določitev nanaša na istovetenje identificirajočega z identificiranim: *Naš sosed je stric Franjo*. Antropomorfni povedkovnik se uresničuje zgolj v lastnostnodoločitvenem stavku: *Naš sosed je zajec*. Lastnostnodoločitveni stavek je torej tista širša slovnična struktura, s katero se povezuje antropomorfni povedkovnik.

3 Slovsko-slovnici izbira

Pri nadaljnjem opisu leksikalnopomenskih značilnosti antropomorfne povedkovnika se izhaja iz predpostavke, da je za ubesedenje določene vsebine najprej izbran tipu vsebine (tipu »dogodka«) ustrezen tip stavka. Kot že rečeno, prisojanje lastnosti je tipologizirano kot relacijski dogodek, za izražanje katerega je specializiran

lastnostnodoločitveni stavek. (Halliday 1994: 119–138) V tem tipu stavka je obvezen glagol *biti* s prisojanjskim pomenom (prim. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* glagol **biti**, pomen 3.) in izraz v lastnostnem pomenu v povedkovem določilu. Predvideni lastnostni izraz je izpridevniški povedkovnik, tradicionalno opredeljen kot pridevnik v povedni (povedkovni) rabi. Vse povedano se nanaša na slovnične (strukturnoskladenjske) pogoje ubeseditve relacijskega dogodka, kamor sodi izrazitev *On je zajec*.

Pravkar opisana izbira stavčne strukture predstavlja v ubeseditvenem postopku stopnjo, ko je potrebno za enkratno (oz. vsakokratno) izrazitev prisojane lastnosti poiskati ustrezní izraz, ki naj kot povedkovnik imenuje prisojano lastnost. Enkratnih lastnosti, ki se na ta način prisojajo in s tem sprožajo poimenovalno potrebo, je neskončno število. Za izrazitev le-teh končna množica lastnostnih pridevnikov, ki že obstoje v danem jeziku kot specializirana poimenovanja za lastnosti in ki predvidljivo lahko postanejo lastnostni povedkovniki, ni zadostna. Za sprotno nenehno na novo se pojavljajočo potrebo prisojanja (enkratnih) lastnosti je potrebna nekončna, odprta množica lastnostnih poimenovanj. Tej potrebi je zadoščeno tako, da v leksikalnem sistemu obstoji možnost metaforičnega izpeljevanja lastnostnih pomenov oz. metaforične rabe že obstoječih poimenovanj. Ta možnost je v konkretizaciji nerazdružno povezana s tipom lastnostnodoločitvenega stavka; ta namreč sam po sebi vključuje lastnostni pomen predmetnopomenskega dela povedka ob glagolu *biti*. S tem je omogočeno, da se namesto specializiranega lastnostnega poimenovanja (kot že rečeno, navadno je to povedkovnik iz lastnostnega pridevnika) v vlogi lastnostnega povedkovnika (v povedkovem določilu) lahko pojavi vsaj načeloma kateri koli izraz; s tem, da zaseda skladenjsko mesto ob *biti* v lastnostnodoločitvenem stavku, družno z *biti* sistemsko zagotavlja imenovanje prisojane lastnosti.

Metaforično ubeseditve prisojanja lastnosti v osebku imenovani osebi je mogoče predstaviti tudi takole:

Za izrazitev semantične konfiguracije 'v osebku imenovani danosti se pripisuje lastnost L' ima slovnica predviden lastnostnodoločitveni stavek, v katerem je prisojana lastnost imenovana s pridevniškim povedkovnikom (kot specializiranim za to vsebino), ki stoji za veznim glagolom *biti sem* v lastnostnoprisojanjskem pomenu: *On je bojazljiv* = osebek + povedek {biti + lastnostni povedkovnik [kakšen]}. Lastnostni povedkovnik je regularno, predvidljivo izpeljan iz lastnostnega pridevnika. To je sistemsko predvidena varianta za ubesedovanje prisojanja lastnosti v osebku imenovani danosti. Če se namesto predvidenega lastnostnopridevniškega povedkovnika pojavi nepridevniška beseda (*On je zajec*, *On je tako tako*, *On je prava groza*, *Ona je en sam oh in ah*), je to metaforična ubeseditve lastnosti v prisojanju. Znotraj te možnosti se ločuje antropomorfni povedkovnik po tem, da je metaforično izpeljan iz samostalniških pomenov, ki se izhodiščno nanašajo na pomene, v katerih je izključena kategorialna pomenska sestavina človeško+, npr. **zájec** -jca m 'žival', **cúnja** -e ž 'predmet',

gôvno -a s 'snov' itd.⁷ Metaforičnost antropomorfnega povedkovnika je specifično povezana prav s tem, da ima povedkovniško imenovanje lastnosti osebe izhodišče v samostalniškem pomenu, ki se izključuje s pomensko lastnostjo človeštvo.

Pri antropomorfem povedkovniku je s stališča predvidljivosti (sistemskosti) enako kot vloga določitvenega stavka pomembno to, da se kot osebek predvideva imenovanje osebe, in sicer kot imenovanje individualnega, posameznega, kot varianta lastnega imena. V gradivu je to razvidno tako, da se ob samostalniku v osebkku kot pomensko dopolnilo pojavljajo besedilni aktualizatorji, kot so kazalni zaimki, svojilni zaimki, svojilni pridevniki ipd. (*naš* sosed, *ta* človek ipd.). Pri besedilni aktualizaciji gre za nedvoumno identifikacijo preko besedilnega denotata. Torej ne zadošča, da samostalnik v osebkku vključuje kategorialno pomensko sestavino človeško+; prisoten mora biti besedilni aktualizator, ki zagotavlja, da je v osebkku imenovana določena oseba. Pomen samostalniškega izraza v osebkku je vselej omejen na besedilni denotat, ne glede na to, ali je to razvidno znotraj dane povedi ali pa šele iz širšega sobesedila. Kot že rečeno, v osebkku se pojavlja osebno lastno ime ali ustrezni osebni zaimek, ki sama po sebi zagotavljata besedilno aktualiziranost, ali pa leksem s t. i. srednjo pomensko vrednostjo, ki vsebuje kategorialno pomensko sestavino človeško+ in je spremljan s katerim od sistemsko določenih sredstev za izražanje besedilne aktualizacije (kazalni zaimek, ustrezno sobesedilo). V osebkku lastnostnodoločitvenega stavka zanesljivo ni samostalnika v čistem generičnem pomenu; kot že rečeno, tudi zgolj prisotnost kategorialne pomenske sestavine človeško+ ni zadostna. Bistveno je, da je realizacija osebkka vezana na besedilni denotat, ki se nanaša na individualizirano osebo.

Tej trditvi na prvi pogled nasprotujejo primeri tipa *Ljudje so ovce*, *Ženske so koze*. Specifičnost teh primerov je, da v osebkku imenovana danost besedilno ni individualizirana v smislu identificirane posamezne osebe, identificiranega posameznika. Toda individualiziranost je odsotna samo površinsko. Individualiziranost v osebkku imenovanega je specifično uresničena s tem, da se lastnostna določitev nanaša na v osebkku imenovano danost v omejenem obsegu, samo z določenega stališča ali v določenem pogledu, in ne v splošnem generičnem pomenu. Tako se npr. v določitvenem stavku *Ljudje so ovce* leksem *ljudje* v osebkku ne nanaša na pomen s splošnim denotatom 'celokupnost bitij, ki so sposobna misliti in govoriti', pač pa osebek nujno vključuje individualizirajočo omejitev: 'ljudje v položajih, ko se je treba odločiti o tem, ali naj ravna vsak po svoje ali naj sledi črednemu gonu'. Podobno je razložljiv primer *Ženske so koze*: Leksem *ženske* v osebkku se razume z individualizirajočo omejitvijo 'ženske v okoliščinah, v katerih se (pristransko in nedobronamerno) ocenjuje njihova razsodnost, razumnost, samokritičnost', in ne 'ženske kot osebe ženskega spola'. Lahko rečemo, da pomenska omejitev leksema v osebkku na določen vidik (ljudje

⁷ Nabor leksemov, katerih pomen je uporabljen za metaforično izpeljavo antropomorfnega povedkovnika, je po gradivu v SSKJ prikazan v Snoj 2010, str. 179–189.

→ ljudje v posebnih položajih, ženske → pristransko, nedobronamerno ocenjevanje ženske) nadomešča sicer zahtevano identifikacijo osebe v osebku.⁸

Pomen antropomorfne povedkovnika je torej omejen na prisojanje priložnostne, aktualne lastnosti L osebi, imenovani v osebku. Kot nejedrna sestavina zložene glagola metaforični povedkovnik ne more imeti hierarhično pomenskosestavinsko strukturirane razlage. To se odraža tudi v slovaropisni predstavitvi pomena: Ubeseđenje prisojane lastnosti (npr. **zájec** povdk. 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja, da je *bojazljiva, strahopetna*') je lahko samo posredno, z navedbo pridevniških povedkovnikov: [biti] **bojazljiv, strahopeten**. Z drugimi besedami: Izrazitev *biti zájec* je leksikalizirana kot metaforična, tj. nekongruentna izrazitev za pomen aktualno prisojane lastnosti, ki je kongruentno izražena kot *biti bojazljiv, strahopeten*.

Opisani postopek izpeljave povedkovnika iz samostalniškega pomena ustreza gledanju, po katerem se metafora pojmuje kot slovarsko-slovnična izbira v postopku izrazitve pomena.⁹ Izbira metaforičnega povedkovnika za izrazitev določene lastnosti je leksikalni vidik te izbire; temeljna je slovnična izbira, tj. določitev slovnične oblike, v obravnavanem primeru izbira lastnostnodoločitvenega stavka.

Shematski opis ubeseditvenega postopka pri antropomorfem povedkovniku na primeru povedkovniškega metaforičnega pomena leksema **zájec** -jca m:

Prvi korak: Tipologizirajoča določitev vsebine, ki se ubeseduje: 'Lastnostna določitev v osebku imenovane individualizirane osebe, ki se nanaša na to, da tej osebi manjka poguma, odločnosti.' Vsebina je tipologizirana kot relacijski dogodek.

⁸ Vezanost pomena antropomorfne metaforične povedkovnika na individualizirano imenovano osebo v osebku ima določeno vzporednico v kategoriji *posamičnost* kot eni od možnih realizacij kvantitete v filozofiji E. Kanta. Kvantiteta se pri Kantu v tem okviru pojmuje kot obseg veljavnosti sodbe; vključuje trojico možnosti: (1) posamičnost (*Kant je filozof*), (2) množičnost (*Nekatere zvezde so planeti*) in (3) splošnost (*Vsi ljudje so umrljivi*). (Störig 2000: 456–459) S stališča povedkovniške pomenske specifičnosti sta relevantni obe skrajni možnosti: posamičnost (*Kant je filozof*; prisojana lastnost ne more biti pomenskorazločevalna lastnost; v tej možnosti je tudi *Nekatere zvezde so planeti*), ki ustreza pomenskosti metaforičnega (antropomorfne) povedkovnika, in splošnost (*Vsi ljudje so umrljivi*), ki je izključena pri metaforičnem povedkovniku. Za antropomorfnega povedkovnika je tako mogoče trditi, da se potrjuje kot realizacija kvantitete v okviru možnosti *posamičnost*.

⁹ Navedena interpretacija izhaja iz koncepta slovnična metafora, kot ga je v funkcijsko slovnico uvedel M. A. K. Halliday. Koncept temelji na predpostavki, da je v jezikovnem sistemu za vsako semantično konfiguracijo, za vsak pomen predvidena najbolj ustrezna poimenovalna možnost, imenovana kongruentna izrazitvena možnost, poleg te pa v jezikovnem sistemu obstoje še drugotne, nekongruentne možnosti, imenovane metaforične možnosti. Koncept poenostavljeno ponazarja vzporeditev dveh povedi, ki ubesedujeta isto vsebino: *Ko so razglasili rezultate, so ljudje množično protestirali*. – *Razglasitvi rezultatov je sledila poplava protestov*. Poved, vključujoča leksikalizirano metaforo (*poplava protestov*), predstavlja metaforično izrazitev in je variantna možnost v primerjavi s povedjo brez leksikalizirane metafore, ki velja za kongruentno.

Drugi korak: Določitev slovnične strukture, ki omogoča ubeseditev gornje vsebine: lastnostnodoločitveni stavek z zgradbo osebek + povedek {*biti* + lastnostni povedkovnik}.

Za izrazitev katere koli vsebine je v jeziku načeloma na izbiro dvojje možnosti: kongruentna izrazitev in metaforična, nekongruentna izrazitev (ena ali več). Tako kongruentna možnost (gl. spodaj A) kot metaforične možnosti (gl. spodaj B) so zaobsežene v jezikovnem znanju (jezikovna kompetenca). Besedilno se ta dvojnost uresničuje takole:

A. Ubeseditev v okviru kongruentne možnosti:

On je bojzljiv in strahopeten.

B. Ubeseditev v okviru metaforičnih možnosti:

*On je zajec.*¹⁰

Metaforična izrazitev (B) vključuje dvojjo izbiro: (1) izbiro določitvenega stavka kot v jeziku predvidene tipične slovnične strukture za izrazitev dane vsebine (tj. pri-sojanja lastnosti v osebk u imenovani osebi) namesto katere druge možnosti (npr. *On se boji*, *On nima poguma* ipd.) in (2) izbiro leksema za lastnostni povedkovnik, npr. **zájec**_{MF}. Tako se metaforična izrazitev, na prvi pogled slovna izbira (**bojzljiv**, **strahopeten** ↔ **zájec**_{MF}), v enaki meri potrjuje tudi kot slovnična izbira.

Znotraj pojma slovnična metafora je v primeru *On je zajec* v povedkovniku na-stopajoči leksem (**zájec**_{MF}) metaforična izrazitev (nekongruentna izrazitev) že samo s tem, da ni pridevniški povedkovnik (*biti bojzljiv*, *strahopeten*). Metaforična po-menska izpeljava v gornjem ponazorilu je sistemska v tem, da je v lastnostnodoloči-tvenem stavku namesto specializiranega izraza za imenovanje lastnosti v povedkovni-ku uporabljen izhodiščno nelastnostni izraz (motivirajoči samostalniški pomen lekse-ma **zájec** -jca m 'žival'). Antropomorfní metaforiční povedkovnik je tako uresničítev sistemske metaforične, nekongruentne možnosti. Ne le, da ima **zájec** -jca m_{PMF povdk.} drugačno skladenjsko vlogo kot izhodiščni samostalni; drugačnost skladenjske vlo-g je nerazdružno povezana z docela novim metaforično izpeljanim denotativnim pomenom. Pomenska izpeljava od samostalniškega **zájec** -jca m 'žival' do povedkov-niškega **zájec** -jca m_{PMF povdk.} v pomenu 'izraža, da se v osebk u imenovani osebi pri-soja, da je bojzljiva, strahopetna' vključuje ukinjanje samostalniške kategorialnosti in vzpostavlanje povedkovniške kategorialnosti. S tem se obravnavana metaforična pomenska izpeljava – vsaj znotraj določenega leksikološkega pogleda – kaže prekriv-na z besedotvorno (konveržno) izpeljavo.

¹⁰ S tem seveda ni mišljeno, da bi izbira metaforične izrazitve vselej vključevala uzaveščeño kongruentno ubeseditev. Od ubesedovalčeve odločitve je odvisno, katero možnost izbire. Za mnoge vsebine kongruentna možnost obstoji zgolj načelno, kot potencialno naspro-tje metaforične možnosti, in je metaforična izrazitvena možnost edina ubesedljiva.

4 Sistemskost pomena antropomorfnega povedkovnika

Pri poskusu določitve sistemskega pomena antropomorfnega povedkovnika je potrebno upoštevati, da se povedkovnik glede na skladenjsko funkcijskost uvršča med eksogene lekseme, in sicer skupaj s pridevnikom in prislovom kot določujočima stavčnima členoma (pri čemer povedkovnik sam kot sestavina zloženega glagola ni določujoči stavčni člen). Za eksogene lekseme je značilno, da njihova pomenska določitev ne more temeljiti na nasprotju razločevalnosti glede na uvrščevalnost, saj je identifikacijski člen zunaj eksogenega leksema. (Vidovič Muha 2000: 53) Pri antropomorfem povedkovniku je ta značilnost povezana z določeno svojskostjo. T. i. identifikacijski člen, ustreznik uvrščevalne pomenske sestavine, ki naj bi bil pri eksogenih leksemih zaradi odsotnosti uvrščevalne pomenske sestavine uresničen zunaj danega eksogenega leksema, je v primeru antropomorfnega povedkovnika nadomeščen z vsakokratnim imenovanjem aktualnega posameznika v osebku. S tem je pri pomenu antropomorfnega povedkovnika izključena možnost splošnega denotata. Glede na to se zastavlja vprašanje, kaj je v pomenu antropomorfnega povedkovnika mogoče imeti za sistemsko, predvidljivo.

Možna sistemska pomenska razlaga antropomorfnega povedkovnika se kaže v obliki opisa razmerij med kategorijami, ki so udeležene pri uresničevanju metaforičnega povedkovniškega pomena v besedilu:

$P \{Mf_{povdk.}\} = \text{'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'}$

Ob tem velja, da je konkretizacija L v skladu s pomensko sistematiko danega jezika nakazana z metaforično medpodročno preslikavo (iz motivirajočega pomena samostalnika v metaforično motivirani pomen povedkovnika), dokončno pa je L konkretizirana glede na enkratne besedilne okoliščine, tj. glede na imenovanje individualizirane osebe v osebku.

Če se v pomenski opis pritegne formula, s katero se opisuje strukturalno modelirani slovarski pomen ($P = KPS [UPS/xRPS]\}$), potem se postopek izpeljave metaforičnega povedkovnika iz samostalnika lahko opiše takole:

Samostalnik $\{P_0 \text{ 'kar izključuje pomen 'človek'; } P_0 = KPS [UPS/xRPS]\}$

Antropomorfni povedkovnik $\{P_{Mf} \text{ 'izraža, da se v osebku imenovanemu človeku kot osebi prisoja lastnost L'}\}$

Pri tem je L konkretizirana v skladu z asociativno vsebinsko povezavo (lahko tudi samo konvencionalno prisotno in sicer nedokazano in nedokazljivo), ki utemeljuje metaforično izpeljavo, in z ozirom na imenovanje osebe v osebku.¹¹ Metaforič-

¹¹ Odvisnost L od imenovanja osebe v osebku se konkretno kaže tako: Če se v povedi *Jaka je zajec* imenovanje *Jaka* nanaša npr. na triletnega otroka, se *biti zajec* konkretizira drugače kot v primeru, da se imenovanje *Jaka* nanaša na petdesetletnika. Prav v tej odvisnosti pomenske konkretizacije od imenovanja osebe v osebku je možno videti glavni motiv za izbiro pomenske

no izpeljani povedkovniški pomen je torej predvidljiv v tem okviru, da izkorišča na osnovi asociativnosti metaforizirane vsebinske lastnosti izhodiščnega pomena in jih v okviru povedkovniške funkcije prilagaja vsakokratni uresničitvi osebk.

Spremembo slovnične kategorialnosti, do katere pride pri izpeljavi povedkovniškega pomena iz samostalniškega pomena (»preslikava slovnične funkcije«), je mogoče videti kot analogijo medpodročne preslikave na asociativni ravni. Področje stvari (samostalniška kategorialnost) se – ob ustrezni asociativni povezavi – preslika na področje trenutno prisojane lastnosti (povedkovniška kategorialnost).

5 Denotativni pomen antropomorfnega povedkovnika

Odvisnost pomenske uresničitve antropomorfnega povedkovnika od vsakokratnega individualnega imenovanja osebe v osebk odpira vprašanje, kako razmišljati o denotativnem pomenu metaforičnega povedkovnika v okviru eksaktnega leksikološkega pristopa.

Upošteva je strukturalno pojmovanje slovarskega pomena, se pri metaforični izpeljavi iz npr. samostalniškega pomena **zájec** -jca m 'glodavec z velikimi uhlji in dolgimi zadnjimi nogami' razvije metaforično motivirani pomen povedkovnika **zájec** -jca m ^{Mf povdk.} 'izraža, da se v osebk imenovani osebi prisoja, da je bojazljiva, strahopetna'. Splošno sprejeta je interpretacija, da navedeni tip pomenske izpeljave temelji na kulturnozgodovinsko omogočeni asociaciji med vsebinama 'žival' in 'lastnost, ki se trenutno prisoja človeku'. Načeloma se to sicer lahko predpostavlja, vendar je ob posameznih pomenskih izpeljavah te vrste povezanost težko objektivno utemeljevati in eksaktno opisovati. V mejah eksaktnega je o povezavi zanesljivo mogoče predpostavljati to, da izhaja iz antropocentričnega gledanja, po katerem se živalim dogovorno pripisujejo človeške lastnosti.¹²

Če ostajamo v mejah eksaktnega, lahko na osnovi doslejšnjih ugotovitev o antropomorfem povedkovniku povzamemo: Antropomorfni povedkovnik je kot vrsta metaforičnega povedkovnika omogočen z lastnostnodoločitvenim stavkom. Imenovanje individualizirane osebe v osebk omogoča, da na osnovi medpodročne preslikave kot antropomorfni povedkovnik lahko nastopa kateri koli iz neskončne množice izrazov. Leksikaliziranost metaforične izpeljave in posledično njeno razumljivost in smiselnost v besedilu omogoča ustaljenost določenega splošno rabljenega nabora teh izrazov, pri enkratni metaforični rabi, značilni zlasti za umetniško izražanje, pa

intenzivnejše metaforične izrazitve *biti zajec* namesto manj intenzivne, bolj splošne kongruentne izrazitve *biti bojazljiv, strahopeten*, pri kateri enkratnost imenovane lastnosti (glede na enkratnost osebe kot nosilca lastnosti) ne more biti izražena.

¹² Pojav pripisovanja človeških lastnosti živalim in na tej osnovi metaforično lastnostno določanje človeka se lahko povezuje z zgodovinskim naziranjem, kot ga med drugim izkazujejo srednjeveški bestiariji, v katerih je razvidno, da je srednjeveški človek na živali gledal tako, da jih je imel za božjo stvaritev enako kot človeka; torej jim je moral prisojati enake lastnosti kot človeku. (Hamel 2008: 115)

ustrezno sobesedilo, tako besedno kot siceršnje okoliščinsko, ki mora zagotavljati pomensko zadostnost metaforičnega povedkovnika.

Specifičnost denotativnega pomena pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku je zlasti razvidna iz primerjave s pridevniškim povedkovnikom, izpeljanim iz lastnostnega pridevnika. Lastnostni pridevnik (npr. *bojazljiv* človek) je besedno-vrstno specializiran kot lastnostni izraz; v skladu s tem povedkovnik iz lastnostnega pridevnika predstavlja kongruentno možnost za ubesedovanje prisojane aktualne lastnosti osebe, imenovane v osebku: *On je bojazljiv*. Pri lastnostnem pridevniku (*bojazljiv* človek) je izhodišče za določitev slovarskega denotativnega pomena levo-prilastkovna funkcija, na osnovi katere se lastnostnemu pridevniku določa splošni denotat v smislu abstrakcije skupine istovrstnih denotatov. Lastnostni pridevnik postane lastnostni povedkovnik s tem, da se lastnost, ki je na imenovani način abstrahirana v prilastkovnem pridevniškem denotativnem pomenu, da se torej ta lastnost aktualizira kot trenutna lastnost, ki se prisoja v osebku imenovani identificirani osebi. Izpeljava pridevniškega povedkovnika iz lastnostnega pridevnika obstoji v tem, da se ukinja prilastkovni (splošnodenotativni) slovarski pomen in se vzpostavlja povedkovniški (besedilnodenotativni) pomen. V osebku imenovana oseba, stvar dokončno določa, kaj konkretno pomeni izraz v povedkovniku.¹³

Pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku kot drugotnem, izpeljanem, pomensko motiviranem lastnostnem izrazu motivirajoči pomen namreč ni lastnostni pomen. Za izražanje trenutne lastnosti v prisojevalnem razmerju (in ne za prilastkovno razvijanje lastnosti!) je usposobljen šele iz motivirajočega nelastnostnega pomena metaforično izpeljani povedkovniški pomen. Ta ima zgolj besedilni denotat, ki je enak referentu, določenemu z vsakokratno v osebku imenovano osebo. Posledica tega je, da je sistemskost pomena samostalniškega metaforičnega povedkovnika omejena na povedkovniško kategorialnost; sistemsko je pri samostalniškem metaforičnem povedkovniku to, da je povedkovniški izraz imenska sestavina povedka. Tako je za antropomorfnega metaforičnega samostalniškega povedkovnika možno predvideti slovarsko razlago s sledečo stopnjo natančnosti: 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'. Osebek se kategorialno opredeli (individualizirana oseba), lastnost L je enkratno realizirana glede na aktualno imenovano osebo v osebku. Ob tem se upošteva pogoj, da je tudi tako opredeljena sistemskost vezana na določitvene stavke, katerih osebek je lastnoimensko ali drugače individualizirana oseba (besedilni aktualizatorji kazalni zaimki, svojilni zaimki, pridevniki). (Vidovič Muha 2000: 80; Vidovič Muha 2006: 26, 77–78) Nadaljnje preciziranje denotativnega pomena antropomorfnega povedkovnika se utemeljeno omejuje na vzpostavitev razmerja s so-

¹³ Vezanost pomena antropomorfnega povedkovnika na imenovanje trenutne lastnosti identificirane osebe, imenovane v osebku, je sicer že dolgo znana (»Antropomorfnega povedkovnik je možen, kadar se v določitenem stavku prisoja trenutna lastnost lastnoimensko ali zaimkovno imenovani osebi v osebku ali kadar so za pomensko razvidnost uporabljena druga sredstva (prilastkov odvisnik, prislovno določilo ipd.)« (Vidovič Muha 1977: 25 in sl.)), pri obravnavi metaforičnega povedkovnika pa doslej premalo upoštevana.

izrazitveno kongruentno, nemetaforično možnostjo: metaforična izrazitev *biti zajec* (*zájec* -jca m_{Mf povdk.}) – kongruentna izrazitev *biti bojazljiv, strahopeten*. Ugotoviti, da predstavlja metaforični samostalniški povedkovnik (*biti zajec*) v poimenovalnem sistemu nekongruentno izrazitveno možnost, ki je vzporedna pridevniškemu povedkovniku (*biti bojazljiv, strahopeten*), med drugim ustreza konvencionalni prikaz kategorije antropomorfne povedkovnika v slovaropisju. V slovarskih priročnikih se namreč antropomorfní povedkovnik poenostavljeno razlaga tako, da je povedkovniška kategorialnost izražena samo v ponazorilu, v razlagi pa se navaja pridevniško-prilastkovno določilo iz kongruentne izrazitve, npr.: *zájec* -jca m_{Mf povdk.} '*bojazljiv, strahopeten* človek'.

6 Sklep

Analiza antropomorfne povedkovnika v slovenskem jeziku, izvedena ob sistematičnem upoštevanju gradiva, potrjuje, da povedkovnik v slovenskem jeziku ni le skladenjska kategorija, pač pa tudi pomenska kategorija. Pri uresničevanju antropomorfne povedkovnika v besedilu se kažejo specifične zahteve glede pomenske zadostnosti (individualno lastnoimensko določena oseba v osebku, pogosto povezovanje z besedilnimi aktualizatorji). Antropomorfní povedkovnik ima potrjen sistemski leksikalni pomen $P_{povdk. Mf}$ = 'izraža, da se v osebku imenovani osebi prisoja lastnost L'. Analiza gradiva v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* ob ustreznem preverjanju v sodobnejšem gradivu potrjuje, da ima antropomorfní povedkovnik kot metaforična pomenska izpeljava vse značilnosti leksikalizirane metafore. Popolnejši prikaz te pomenske izpeljave bi moral med drugim obsežnejše osvetliti vlogo antropomorfne povedkovnika s stališča pomenske intenzivnosti in podrobneje obravnavati kategorialno spremembo, tj. prehod od samostalniške kategorialnosti motivirajočega pomena v povedkovniško kategorialnost metaforičnega pomena.

Bibliografija

- Černelič, Ivanka. 1975/76. Pridevnik v povedni rabi. *Jezik in slovstvo* 21/3: 76–81.
- Černelič-Kozlevčar, Ivanka. 1975. O funkciji glagolov z oslavljenim pomenom tipa *biti*. *Jezik in slovstvo* 21/3: 76–81.
- Givon, Talmy. 1984. *Syntax: A Functional-Typological Introduction..* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood, Matthiessen, Christian M. I. M. 1999. *Construing Experience through Meaning*. London, New York: Cassell.
- Hamel, de, Christopher. 2008. Are Bestiaries Really Psalters, and Vice Versa? *43rd International Congress on Medieval Studies*. Kalamazoo: Medieval Institute.
- Hanks, Patrick. 2004. The Syntagmatics of Metaphor and Idiom. *International Journal of Lexicography* 17/3: 245–274.

- – 2006: Metaphoricity is Gradable. V: Stefanowitsch, Anatol, Gries, Stefan Th. (ur.): *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 17–34.
- Kozlevčar, Ivanka. 1968. O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi. *Jezik in slovstvo* 23/1: 11–16.
- – 1970. O pridevniku v povedni rabi. *Jezik in slovstvo* 15/7–8: 210–215.
- Lyons, John. 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- – 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nova beseda. Besedilni korpus na Inštitutu za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU. http://bos.zrc-sazu.si/s_nova_beseda.html.
- Orešnik, Janez. 1992. *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- Romero, Esther, Soria, Belén. 2005. The Notion of Grammatical Metaphor in Halliday. V: Espejo, Martínez-Dueñas idr. (ur.). *Towards an Understanding of the English Language: Past, Present and Future. Studies in Honour of Fernando Serrano*. Granada: Universidad de Granada. 143–158.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1998. *Elektronska izdaja v 1.0*. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*. 2001. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.
- Snoj, Jerica. 2004. *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- – 2010. *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Störrig, Hans Joachim. 2000. *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Taylor, John R. 2003 (1989). *Linguistic Categorisation*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Taverniers, Miriam. 2003. Grammatical metaphor in SFL. A historiography of the introduction and initial study of the concept. V: Simon-Vandenberg, Anne-Marie, Taverniers, Miriam, Ravelli, Louise (ur.): *Grammatical metaphor. Views from Systemic functional linguistics*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia. 5–33.
- – 2006. Grammatical metaphor and lexical metaphor: different perspectives on semantic variation. *Neophilologus* 90: 321–332.
- The New Oxford Dictionary of English*. 2001. Oxford: Oxford University Press.
- Toporišič, Jože. 1966. *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.
- – 1982. *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- – 2004. *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Tucker, Gordon H. 1998. *The Lexicogrammar of Adjectives. A Systemic Functional Approach of Adjectives*. London, New York: Cassell.
- Ufimceva, A. A. 1986. *Leksičeskoe značenie*. Princip semiološkega opisanja leksiki. Moskva: Nauka.
- Vidovič Muha, Ada. 1977. *Pomen pridevniške besede in njena skladenjska zveza*. Magistrska naloga.
- – 1978. Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3: 253–276.

- – 1984. Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32: 142–155.
 - – 1986a. Besedni pomen in njegova stilistika. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–91.
 - – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
 - – 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. *Slavistična revija* 54, posebna številka: 23–42.
 - – 2007: Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj. *Slavistična revija* 55/1–2: 399–407.
- Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*. 2003. Bologna: Zanichelli.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. 1996. New York: Gramercy Books, Random House Value Publishing, Inc.
- Žele, Andreja. 2000. Tipologija poved(kov)ne rabe v SSKJ. *Jezikoslovni zapiski* 6: 57–65.
- – 2003. Slovarska obravnava povedkovnika. *Jezik in slovstvo* 48/2: 3–15.
 - – 2004: Povedkovnik v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 10/1: 33–42.
 - – 2006: Povedkovniška vloga v slovenskih povedih. *Studia Meridionalis* 6. SOW: Warszawa. 173–184.
 - – 2009: O povedkovniku oziroma povedkovniškosti. *Jezikoslovni zapiski* 15/1–2: 63–72.

Prispelo decembra 2010, sprejeto januarja 2011

Received December 2010, accepted January 2011

Pomenske značilnosti antropomorfne povedkovnika

Antropomorfni povedkovnik s tipsko besedilno uresničitvijo *On je zajec* je določen kot tip metaforične pomenske izpeljave, pri kateri je povedkovniški pomen metaforično izpeljan iz samostalniškega pomena. Vključuje obsežno področje metaforičnega izražanja v mnogih jezikih in je reprezentativen pri opisovanju leksikalne metafore. V sestavku so opisane nekatere pomenske značilnosti antropomorfne povedkovnika v slovenskem jeziku, kot se potrjujejo v sistematični analizi rabe, izkazane v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, in v sodobnejšem korpusnem gradivu.

Specifičnost antropomorfne povedkovnika kot leksikalnopomenske kategorije temelji v (1) metaforični izpeljanosti in (2) v sistemskem pomenu imenovanja lastnosti, ki se kot trenutna lastnost prisoja osebi, imenovani v osebku. Poimovanje antropomorfne povedkovnika kot svojske metaforične pomenske izpeljave se utemeljuje s tipičnim izpeljavnim vzorcem, ki vključuje: (1) motivirajoči pomen, pri katerem je izključena pomenska sestavina človeško+ (npr. **zájec** -jca m P₀ 'glodavec z velikimi uhlji in dolgimi zadnjimi nogami'; = kategorialna pomenska sestavina človeško–), (2) metaforično pomensko izpeljavo na osnovi vsebinske asociativne povezave in (3) metaforično motivirani povedkovniški pomen kot rezultat te izpeljave, pri čemer se motivirani pomen nanaša na imenovanje aktualne lastnosti človeka kot

osebe, imenovane v osebku (npr. **zájec** -jca m_{PMf povdk} 'izraža, da je v osebku imenovana oseba bojazljiva, strahopetna'). Metaforična izpeljava povedkovnika iz samostalnika je neločljivo povezana z lastnostnodoločitvenim stavkom; ta je kot stavčni tip namenjen ubesedovanju relacijskih dogodkov, med katere se uvršča povedkovniško imenovanje lastnosti.

Specifičnost antropomorfnega povedkovnika je najboljše razvidna, če se postopek metaforičnega ubesedovanja lastnosti v prisojanju primerja z nemetaforičnim ubesedovanjem te semantične konfiguracije. Za izrazitev semantične konfiguracije 'v osebku imenovani danosti se pripisuje lastnost L' ima slovnica predviden lastnostnodoločitveni stavek, v katerem je prisojana lastnost imenovana s pridevniškim povedkovnikom (kot specializiranim za to vsebino), ki stoji za veznim glagolom *biti* sem v lastnostnoprisojanjskem pomenu: *On je bojazljiv* = osebek + povedek {biti + lastnostni povedkovnik [kakšen]}. Lastnostni povedkovnik je regularno, predvidljivo izpeljan iz lastnostnega pridevnika. To je sistemsko predvidena varianta za ubesedovanje prisojanja lastnosti v osebku imenovani danosti. Če se namesto predvidenega lastnostnoprivevniškega povedkovnika pojavi neprivevniška beseda (*On je zájec*, *On je tako tako*, *On je prava groza*, *Ona je en sam oh in ah*), je to metaforična različica ubesedovanja prisojanja lastnosti. Opisana interpretacija izpeljave povedkovnika iz samostalniškega pomena ustreza gledanju, pri katerem je v funkcijski slovnici prisoten pojem slovnica metafora. Slovnica metafora se pojmuje kot možnost izbire med metaforično in kongruentno (nemetaforično) možnostjo izrazitve dane vsebine, pri čemer se metaforična izrazitev pojmuje kot slovarsko-slovnica izbira. Znotraj metaforične možnosti se ločuje antropomorfni povedkovnik po tem, da je metaforično izpeljan iz samostalniških pomenov, ki se izhodiščno nanašajo na pomene, v katerih je izključena kategorialna pomenska sestavina človeško+, npr. **zájec** -jca m 'žival', **cúnja** -e ž 'predmet', **gôvno** -a s 'snov' itd. Metaforičnost antropomorfne povedkovnika je specifično povezana prav s tem, da ima povedkovniško imenovanje lastnosti osebe izhodišče v samostalniškem pomenu, ki se izključuje s pomensko lastnostjo človeškost.

Pri antropomorfne povedkovniku je s stališča predvidljivosti (sistemskosti) enako kot vloga določitvenega stavka pomembno to, da se kot osebek predvideva imenovanje osebe, in sicer kot imenovanje individualnega, posameznega, kot varianta lastnega imena. V gradivu je to razvidno tako, da se ob samostalniku v osebku kot pomensko dopolnilo pojavljajo besedilni aktualizatorji, kot so kazalni zaimki, svojilni zaimki, svojilni pridevniki ipd. (*naš* sosed, *ta* človek ipd.). Pri besedilni aktualizaciji gre za nedvoumno identifikacijo preko besedilnega denotata.

Specifičnost denotativnega pomena pri metaforičnem samostalniškem povedkovniku se najboljše opazuje v primerjavi s pridevniškim povedkovnikom, izpeljanim iz lastnostnega pridevnika. Lastnostni pridevnik (npr. *bojazljiv* človek) je besednovrstno specializiran kot lastnostni izraz; v skladu s tem povedkovnik iz lastnostnega pridevnika predstavlja kongruentno možnost za ubesedovanje prisojane aktualne la-

stnosti osebe, imenovane v osebkju: *On je bojazljiv*. Nasprotno je pri antropomorfne-
mu povedkovniku izhodiščni pomen samostalniški pomen, in ne lastnostni pomen.
Za imenovanje trenutne lastnosti v prisojevalnem razmerju je usposobljen šele me-
taforično motivirani pomen. Sistemskost pomena antropomorfne povedkovnika je
omejena na povedkovniško kategorialnost in opisati ga je mogoče omejeno natančno:
'izraža, da se v osebkju imenovani lastnosti prisoja lastnost L'. Nadaljnje opisovanje
pomena se omejuje na vzpostavitev razmerja s soizrazitveno nemetaforično možno-
stjo: metaforična izrazitev *biti zajec (zájec -jca m_{Mf povdk.})* – kongruentna izrazitev *biti
bojazljiv, strahopeten*.

Popolnejši prikaz pomenske izpeljave, uresničene v antropomorfne poved-
kovniku, bi moral obsežnejše osvetliti vlogo antropomorfne povedkovnika s sta-
lišča pomenske intenzivnosti in podrobneje obravnavati kategorialno spremembo, tj.
prehod od samostalniške kategorialnosti motivirajočega pomena v povedkovniško
kategorialnost metaforičnega pomena.

The Semantic Features of the Anthropomorphic Predicative

The anthropomorphic predicative, typically realized in a structure like *On je za-
jec* 'He is a coward (lit. He is a rabbit)', is a type of metaphorical derivation whereby
the predicative meaning is derived from the meaning of the noun. The type includes
a broad area of metaphorical expression in numerous languages and is emblematic of
lexical metaphor. The paper describes some of the semantic features of the anthropo-
morphic predicative in Slovene as evidenced by systematic usage both in the *Slovar
slovenskega knjižnega jezika* as well as contemporary corpus material.

The specificity of the anthropomorphic predicative as a lexico-semantic category
is based on (1) metaphorical derivation and (2) the systematic meaning in the naming
of a characteristic that is adjudged as a momentary characteristic of the subject. The
interpretation of an anthropomorphic predicative as an inherent metaphorical seman-
tic derivation is based on a typical derivation pattern, which excludes: (1) a motivat-
ing meaning, which includes the semantic category human+ (e.g., *zájec -jca* 'rabbit'
m M_0 'a rodent with large ears and long hind legs'; = semantic category human–), (2)
a metaphorical derivation based on the content of the connection by association, and
(3) a metaphorically motivated predicative meaning as a result of derivation in which
the motivated meaning refers to the naming of a relevant characteristic of the subject
(e.g., *zájec -jca* 'rabbit' m $M_{Mf\ predic.}$ 'denotes that the subject named is cowardly').
The metaphorical derivation of the predicative from a noun cannot be separated from
the clause in which the characteristic is established; as a clause type such a structure
is intended to encode relational events, including predicate nominals of characteriza-
tion.

The particularity of the anthropomorphic predicative can best be observed if the process of metaphorical encoding of a characteristic in the attribution is compared with a non-metaphorical encoding of the semantic configuration. For the expression of the semantic configuration 'the subject named is assigned the characteristic C' the grammar contains a characteristic-distinguishing clause in which the attributed characteristic is named with an adjectival predicative (specialized for the content in question) standing before the copulative *to be*, *am* in an attributive meaning: *On je bojazljiv* 'He is cowardly' = subject + predicated {to be + attributive predicative [what type]}. An attributive predicative is regularly and predictably derived from an attributive adjective. This systemically predictable variant is for the encoding of attribution to the subject. If instead of the expected adjectival attribute we find a non-adjectival word (*On je zajec*, *On je tako tako* 'He is **so-so**', *On je prava groza* 'She is just **terrible**', *Ona je en sam oh in ah* 'She is a **big whiner** (lit. "She is **nothing but oh and ah**")'), then this is a metaphorical variant of the encoding of attribution. The interpretation described here of the derivation of the predicative from a nominal meaning satisfies the view whereby in a functional grammar the notion of a grammatical metaphor is present. A grammatical metaphor is conceived as the possibility of choosing between a metaphorical and congruent (non-metaphorical) possibility of expressing a given content, whereby the metaphorical expression is understood as a lexico-grammatical choice. Within the metaphorical choice the anthropomorphic predicative is distinguished by the fact that it is metaphorically derived from nominal meanings that originate in meanings that are exclusively non-human, e.g., *zájec* -jca 'rabbit' m 'animal', *cúnja* -e 'rag' f 'object', *gôvno* -a 'shit' n 'substance', etc. The metaphoricity of the anthropomorphic predicative is specifically connected with the fact that the predicative nominal takes as its point of departure a nominal meaning that excludes the meaning 'human'.

With the anthropomorphic predicative from the viewpoint of predictability (systematicity) just as with the role of the determinative clause, the important thing is that the subject named as an individual, as a variant of his or her proper name, is in question. In the material reviewed this is evidenced by the fact that alongside the noun in the subject there appear textual reference markers, such as demonstrative pronouns, possessive pronouns, possessive adjectives, etc. (*naš sosed* 'our neighbor', *ta človek* 'this man', etc.). With regard to the textual markers we are dealing with unambiguous identification through textual denotation.

The distinctiveness of the denotative meaning in the metaphorical nominal predicative is best observed in comparison with the adjectival predicative, derived from an attributive adjective. An attributive adjective (e.g., *bojazljiv človek* 'cowardly person') is a specialized lexical category as an expression of an attribute. Accordingly, a predicative from an attributive adjective represents a congruent possibility for the encoding of a judgment regarding a relevant feature of the person named in the subject: *On je bojazljiv* 'He is **cowardly**'. In contrast, with the anthropomorphic predicative

the original meaning is the nominal meaning and not the attributive meaning. For the naming of a transient characteristic in a judgmental situation only the metaphorical meaning is licensed. The systematicity of the meaning of the anthropomorphic predicative is limited to predicative categoriality and it must be described precisely in this limited way: 'it expresses the characteristic C that is adjudged to belong to the named subject'. The further elaboration of the meaning is limited to the juxtaposition of the relationship to co-expressive non-metaphorical possibility: the metaphorical expression *biti zajec* 'be a *coward* (lit. *be a rabbit*)' (*zajec* -jca m_{Meta pred.}) – the congruent expression *biti bojazljiv, strahopeten* 'be cowardly'.

A fuller exposition of semantic derivation as realized in the anthropomorphic predicative should illuminate more broadly the role of the anthropomorphic prediative from the viewpoint of semantic intensivity and more precisely deal with categorial change, i.e., the transformation from nominal categoriality of the motivating meaning to predicative categoriality of metaphorical meaning.

Ključne besede: antropomorfní povedkovnik, metaforiční pomen, leksikalna metafora
Keywords: anthropomorphic predicative, metaphorical meaning, lexical metaphor